

Fundacja Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego: cmentarze żydowskie we Frampolu i Józefowie Biłgorajskim wyremontowane

W dniu 14 października 2015 roku w Józefowie Biłgorajskim i Frampolu odbyło się otwarcie odrestaurowanych cmentarzy żydowskich. Fundacja Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego (FODŻ) nazywa takie uroczystości „rededykacją”, co oznacza ponowne uznanie tych miejsc za ważne, otoczenie ich wałorem sacrum, włączenie ich do kategorii nekropolii, które staraniem społeczności żydowskiej zostają przywrócone pamięci lokalnej. Odnosi się to także do sprzeciwu wobec zanikania pamięci o wymordowanych w czasie Holokaustu rodzinach, które nie mogą się opiekować grobami swoich bliskich. Dopiero w małych miejscowościach, przed wojną zamieszkiwanych przez znaczny odsetek ludności żydowskiej, rozumiemy bezmiar i ohydę Zagłady sprowadzonej na Polskę przez niemieckich nazistów.

Józefów Biłgorajski

Cmentarz żydowski został założony zapewne tuż po lokacji Józefowa (1725 rok), na południe od centrum, poza granicami miasta. Znajduje się na zboczu stromego wzniesienia, przy drodze wiodącej do kamieniołomów. Najwcześniejsze źródło potwierdzające istnienie nekropolii to zachowany nagrobek datowany na 1737 rok. W 1848 roku cmentarz został powiększony od strony wschodniej. Był otoczony kamiennym murem z bramą od strony miasta. Większość macew wykonano z wydobywanego w miejscowym kamieniołomie wapienia. Ostatni udokumentowany pochówek odbył się w 1943 roku. Cmentarz został zniszczony w czasie II wojny światowej przez Niemców, którzy wykorzystali

część macew do utwardzania dróg. Także po wojnie nagrobki były rozkradane z przeznaczeniem na cele budowlane. W czasie wojny na terenie Józefowa dział nieślawni, opisany przez Ch. R. Browninga, 101 Batalion Policyny „zwyczajnych ludzi”, który wymordował w lesie na tzw. Winnej Górze w Józefowie około 1600 Żydów. Miejsce martyrologii jest oznaczone i otoczone opieką miejscowej Dyrekcji Lasów Państwowych.

Cmentarz w Józefowie jest jednym z największych cmentarzy żydowskich na Lubelszczyźnie. Na powierzchni około jednego hektara zachowało się kilkaset macew, z których najstarsza pochodzi z 1737 roku. Znajdują się na nich inskrypcje w języku hebrajskim, zachowały się także ślady polichromii. Macewy ustawione są w nietypowy sposób, tzn. w kierunku zachodnim. W odrębnych kwaterach chowano mężczyzn, kobiety i dzieci. Cmentarz ma kształt prostokąta, a nagrobki ułożone są w około 35 rzędach. Jeszcze do lat 90. XX wieku zachowały się fragmenty przedwojennego ogrodzenia, które zdołaliśmy odnaleźć. Można było zatem precyzyjnie odtworzyć granice cmentarza, co nie zawsze jest prostą sprawą. Na tym etapie konieczna jest współpraca z Komisją Rabiniczną kierowaną przez rabina Michaela Schudricha.

W latach 2006-2008 cmentarzem opiekowała się młodzież z liceum w Józefowie w ramach projektu FODŻ „Przywróćmy pamięć”.

W sierpniu 2015 roku cmentarz został ogrodzony i uporządkowany. Opiekę bieżącą nad cmentarzem sprawują władze miasta i lokalne stowarzyszenie. Zapewnienie współpracy na tym poziomie jest ogromnym sukcesem FODŻ, ponieważ w Polsce znajduje się około 1200 cmentarzy żydowskich i opieka nad nimi centralnie z Warszawy przekracza możliwości organizacyjne. Cmentarz w Józefowie Biłgorajskim jest często odwiedzany przez grupy izraelskie i polskich turystów zwiedzających Roztocze.

Frampol

Cmentarz żydowski założony został w XIX wieku w zachodniej części miasta, u zbiegu ulic Cmentarnej i Ogrodowej. Funkcjonował do momentu eksterminacji ludności żydowskiej przez Niemców. W dniu 1 XI 1942 roku na terenie cmentarza rozstrzelano około 1000 Żydów z Frampola. Po II wojnie światowej mieszkańcy osady rozebrali kamienny mur otacza-

Frampol: cmentarz przed rozpoczęciem prac

Frampol: cmentarz po uporządkowaniu

jęć cmentarz i wykorzystali jako materiał budowlany. Nastąpiła też grabież części nagrobków. Na powierzchni 0,6 hektara zachowało się zaledwie około 85 nagrobków. W kwietniu 2005 roku FODŻ rozpoczęła starania zmierzające do renowacji cmentarza. Wspólnie z władzami miasta złożono wnioski do Rady Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa z prośbą o dofinansowanie działań mających na celu godne upamiętnienie masowych grobów na cmentarzu. Pomnik upamiętniający społeczność żydowską Frampola i ogrodzenie masowych mogił wzniesiono w 2006 roku. W 2010 roku FODŻ przeprowadziła prace porządkowe na cmentarzu polegające na wycince zarośli. Kilka tygodni później umieszczono na bramie nową tablicę informacyjną. Dopiero w 2015 roku udało się przeprowadzić kompleksową renowację.

Problem i rozwiązanie

Podobnie jak w przypadku większości cmentarzy żydowskich w Polsce, problem polega na braku rodzin i potomków Żydów związanych z tymi miejscowościami. Ocaleni z Holocaustu są nieliczni, mieszkają za granicą i trudno jest odnaleźć osoby, którym leżałoby na sercu ratowanie kirkutów w Polsce. Dlatego z ogromnym zainteresowaniem i wdzięcznością przyjęliśmy wiadomość o możliwości współpracy z ESJF, czyli Gemeinnützige Gesellschaft zur Erhaltung und zum Schutz jüdischer Friedhöfe in Europa (Europejską Inicjatywą Porządkowania Cmentarzy Żydowskich), której

udało się pozyskać dofinansowanie ze środków rządu niemieckiego dla programu pilotażowego. Zgłosiliśmy do niego projekty renowacji cmentarzy we Frampolu i Józefowie.

Oficjalnymi delegatami na uroczystościach byli: Monika Krawczyk, dyrektor generalna FODŻ, Philip Carmel, przedstawiciel ESJF, Maria Albers, przedstawicielka Ambasady RFN, Falk Altenberger, przedstawiciel Fundacji Konrada Adenauera w Polsce, oraz burmistrzowie i członkowie władz miejskich Józefowa i Frampola, a także przedstawiciel Dyrekcji Lasów Państwowych. Udział w uroczystościach wzięli również mieszkańcy obu miejscowości, w tym młodzież szkolna. Modlitwy odmówili Tomasz Krakowski, reprezentujący naczelnego rabina Polski Michaela Schudricha oraz Zarząd Związku Gmin Wyznaniowych Żydowskich, a także proboszcz parafii we Frampolu, ksiądz Andrzej Stefanek, który podkreślił istotę wspólnej tradycji otaczania szacunkiem miejsc ostatniego spoczynku. Chór harcerzy z Frampola zaśpiewał *Hewejnu szalom alejchem* (Niesiemy wam pokój), czym ucieszył zwłaszcza delegację z kibucu Tirat Cwi w Izraelu i kilku przypadkowych amerykańskich Żydów z Bostonu, którzy akurat zwiedzali Lubelszczyznę i przyłączyli się do uroczystości. Ceremonie przygotowały FODŻ oraz urzędy miejskie w Józefowie i Frampolu.

„Wyremontowanie cmentarzy w Józefowie i Biłgorajskim i Frampolu, kolejnych spośród 1200 cmentarzy żydowskich w Polsce, jest niezwykle ważnym osiągnięciem. Ich losy moż-

Cmentarz w Józefowie Biłgorajskim

na porównać z losem ofiar Holocaustu: zniszczone w czasie okupacji niemieckiej, poddane dalszej degradacji za czasów PRL, powoli popadały w zapomnienie. Dopiero po 2002 roku, kiedy społeczność żydowska powołała Fundację Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego, stało się możliwe, w porozumieniu z miejscowymi władzami, podjęcie skutecznych działań na rzecz ich ocalenia, a jednocześnie przywrócenia pamięci o Żydach z Józefowa i Frampola. Przed wojną stanowili oni ponad 50% ludności tych miast. Historyczne znaczenie ma też fakt, że są to pierwsze dwa cmentarze żydowskie w Polsce wyremontowane dzięki funduszom rządu Republiki Federalnej Niemiec. Udało się do tego doprowadzić dopiero 76 lat po wybuchu II wojny światowej” - powiedziała w przemówieniu Monika Krawczyk z FODŻ.

Wymiar tych spotkań ma duże znaczenie dla przyszłości ochrony miejsc związanych z historią Żydów. Podchodziło do nas sporo starszych osób, które wspominały czasy okupacji. Widzimy, że rośnie zainteresowanie tematyką także

wśród młodszego pokolenia, o czym świadczyła obecność dyrektorów szkół, domów kultury i lokalnych organizacji.

Więcej o Fundacji Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego na stronie: www.fodz.pl.

■ Monika Krawczyk
Marcin Bartosiewicz

Dnia 15 grudnia na cmentarzu żydowskim w Sochaczewie doszło do znieważenia ohelu cadyków z rodziny Bornsteinów oraz pomnika poświęconego lokalnej społeczności żydowskiej. Pojawiły się obraźliwe antysemickie napisy, w tym negujące Holocaust. Gmina Wyznaniowa Żydowska w Warszawie złożyła zawiadomienie do prokuratury rejonowej w Sochaczewie w tej sprawie. Do momentu zamknięcia tego numeru sprawy nie zostali znalezieni.